

КАТЕГОРІЯ ПАМ'ЯТІ В МЕМУАРНИХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ БОНДАРЯ

У ХХ столітті відбувся сплеск літератури, побудованої на документальній основі. Розквіт документально-художньої літератури відобразив головну тенденцію всього сторіччя – посилення інтересу до людської особи, психології і духовного світу індивідуума.

У другій половині 40-х років потік мемуарної літератури досягає свого апогею, на якийсь час витісняючи інші жанри. Перед мемуаристами стояло завдання відобразити історичні події і образи своїх сучасників і повідати про них нащадкам. Прикметним є те, що спогади писалися значною мірою не істориками, а письменниками, поетами, художниками, тобто людьми мистецтва. Тому до історичного матеріалу незмінно домішувався образний, емоційний. І саме цими якостями – фактичною точністю, історичною достовірністю в поєднанні з душевним підйомом, емоційним напруженням мемуари затверджували себе як повноцінний літературний жанр, надавали дію художній літературі [7].

Однією з найважливіших видових ознак мемуарів є пам'ять. Робота пам'яті письменника – основна умова створення мемуарного тексту. При цьому мемуарист не реєстратор подій минулого механічно відтворюючий те, що осіло в свідомості, а творець переконливої, живої картини минувщини, того, чому свідком виявився він сам. Намагаючись відтворити минуле, відоме на підставі власного життєвого досвіду, мемуарист сприймає його як необхідну складову частину людського буття. Відношення до того, з чим перетнулося власне життя, зігрите особливим відчуттям особистої причетності до історії, до її перипетій і учасників [12, с. 118].

Розвиток української прози та поезії у 50-60-х рр. ХХ ст. йшов під знаком творчих стильових шукань, що диктувалися світоглядною позицією письменників, але найбільш помітною була реалістична течія, що орієнтувалася на традиції класичної літератури. У творах харківських письменників І. Багмута, К. Гордієнка, В. Добровольського, Г. Леонова, С. Мушника, В. Холода, М. Шаповала зображувалася реальна дійсність, життя міста і села, психологія людини, крізь призму категорії пам'яті [1; 5; 9; 11; 13].

Яскравим представником у літературознавстві зазначеного часу є Василь Бондар. Зверненість до людської долі, усвідомлення її унікальності, укрупнення до величин, порівнюваних з долями країни та світу, дозволили письменнику якнайповніше виявити глибинні проблеми як життя однієї людини, так і всього людства.

Василь Трохимович Бондар – поет, прозаїк, критик, літературознавець, розмірковуючи над своєю творчістю, відзначав, що у нього так виходить, що кожен розділ свого твору, як правило, пишеться від імені одного героя. Це

сприяє розкриттю індивідуальної долі героя, затверджує неповторність кожного характеру, є одним із дієвих засобів правдивого зображення образу часу, філософія якого не зводиться до фіксації біографії людини, як такої, а зростає з неї, що природно, дозволяє вивести конфліктну колізію “людина і війна” на рівень загальнолюдських проблем [4, с. 69].

Після закінчення першого курсу мовно-літературного факультету Лубенського учительського інституту Василь Бондар був мобілізований на будівництво укріплень в районі м. Орлиця і потрапив у полон. З Хорольського табору винищення, куди його кинули окупанти, він втік до рідного села. Згодом був заарештований гестапо і до кінця війни відбував каторгу в фашистських концтаборах. Після війни працював кріпильником на шахтах Донбасу. У 1947 р. закінчив Чернігівський учительський інститут, а в 1952 р. філологічний університет Львівського університету (екстерном). Викладав українську мову та літературу в школах м. Ізмаїла та Харкова. Друкуватися почав з 1947 р. Враження від перебування в фашистських таборах лягли в основу багатьох поетичних і прозових творів. Автор збірок поезій “Маки на дроту” (1959), “Зоре моя непогасна” (1960), “Сонце над хмарами” (1963), “Поезії”, “Пам’ять і мрія” (1967), “Ми ідемо далі” (1970); повістей “Все-правда” (1963), “Листя летить проти вітру” (1964), “Рідні пороги” (1967); роману “Зорі гаснуть на світанку” (1971); збірки оповідань “Лебеді летять на південь” (1966). У своїй творчості утверджував любов до рідної землі, оспівував духовну велич людини [9, с. 44].

Своєрідність світоглядного пошуку Василя Бондаря була об’єктом дискусій як за життя письменника, так і в подальших літературознавчих розвідках. Аналіз різних наукових студій дозволив виявити суперечності в оцінці програмно-естетичних засад українського письменника, його місця в тогочасному літературному процесі. Найголовнішими чинниками упередженого ставлення до творів Василя Бондаря в наукових студіях попередніх десятиріч передусім були уявлення про літературну маловартісність його творів, розмитість жанрової концепції, відсутність комплексних досліджень індивідуального стилю письменника.

Свого часу схвальну оцінку творчого доробку Василя Бондаря подавали харківські критики, письменники, літературознавці І. Багмут, Г. Гельфандбейн, В. Добровольський, І. Муратов, М. Шатилів. Дослідники наголошують на тому, що у творах Василя Бондаря (повісті “Все-правда”, “Листя летить проти вітру”, “Рідні пороги”, “В краю Дахау” тощо) людська доля розглядалася з позицій правди, а обставинні першопричини не пояснювалися політичними мотивами і не виправдовувались ідеологічними установками, а наново на вищих історичному й естетичному рівнях піддавалися аналізу (В. Брюгген, З. Голубева).

Період національно-державного відродження України супроводжується зростанням зацікавленості широких громадських кіл до історичного минулого свого народу. Серед багатьох проблем творів Василя Бондаря необхідно виділити проблему пам’яті війни. Письменник у своїх творах відтворює

почуття людської гідності і гордості за свій народ, чесність, товарицькість, здатність до самопожертви, наголошує на тому, що вони набували якнайконкретнішого значення, постійно випробовувалися. Поезія письменника, яка акумулювала моральний досвід війни, свідчить про виняткову згуртованість народу, розкриває торжество людяності навіть там, де, здавалося б, напруга і жорстокість двобою не лишали для неї місця.

Пам'ять війни, подвигу вростає у свідомість людей і стає складовою частиною "генетичного коду" народу як поняття героїчного, витвореного й утвердженого історичною традицією. Ця пам'ять відбилася у літературі, мистецтві, вона ввійшла в долю великих поетів, наче продовжила їх біографію.

Говорячи про посиленій інтерес до воєнної пам'яті, звернемо увагу й на те, що з часом літературу цікавлять не стільки яскраві зовнішні вияви героїзму, як його внутрішня, моральна основа. Війна проявила, оголила приховані в повсякденному плинні життя конфлікти, протистояння добра і зла, такі злети героїзму і безодні морального падіння, що в роздумах про те, що людина може, в чому суть, смисл її життя, до воєнного матеріалу звертаються знов і знов. У вирішальні години враз відміталось, знецінювалось все наносне, другорядне, усвідомлювалася вартість саме тих якостей, без яких людина перестає бути собою. Водночас фронт, жорстокі випробування, коли йшлося про саме існування держави, народу, зміцнили, з надзвичайною силою утвердили сформовані віками норми поведінки, етичні закони, порушення яких призводило в тих умовах не лише до моральних травм.

Інтонаційна палітра мемуарної творчості Василя Бондаря характеризується надзвичайною розмаїтістю й відлунює поетичними, публіцистичними, елегійними, медитативними, журливо-ностальгійними, філософськими тонами й настроями. Повісті "Все-правда", "Листя летить проти вітру", "Рідні пороги", роман "Зорі гаснуть на світанку" – це ніби плетиво болючих спогадів, фрагменти пережитого, що назавжди врізалися в пам'ять. Ці твори сповнені ліризмом, автобіографічними деталями, сповідальні за манерою письма. Загальнозначущість моральних проблем, оригінальність поетики характеротворення, довірча щирість авторської оповіді – прикметні риси літературної діяльності Василя Бондаря.

Життя політв'язнів у концтаборі Дахау стало основою сюжету ще однієї автобіографічної повісті Василя Бондаря. Цей твір має назву "Аж доки сонце світить у зеніті". Автор наводить з пам'яті багато прикладів знущань, звирячих вчинків есесівців, він говорить про те, що зафіксувала пам'ять про колишнього в'язня: "Людство знає тисячі зразків звирячих вчинків есесівських бузувірів з гітлерівської контори смерті, чимало написано творів у всіх жанрах, багато знято кінофільмів і написано картин про це, але я, що особисто побував у пащеці коричневої пантери, міг би стільки ж інших навести, і крижаніла б кров у жилах... Більше того, люди зустрічаються нині з багатьма колишніми невільниками фашистського пекла, і кожен з них щоразу розповідає про різні

прийоми, якими користувалися гарні блондини, катуючи в'язнів перед тим, як уникнути їх у жерло крематорію..." [13, с. 34].

Загал поетичних творів, присвячених народному подвигу в боротьбі з фашизмом, засвідчив спалах високого громадянського обов'язку поета – передавати тяжкий досвід поколінням, які не знали війни, підтримувати в них пам'ять про великий подвиг народу. Так, у поезіях Василя Бондаря майже неможливо побачити просто опоетизовану історію бойових подвигів, якими автор захоплюється і звеличує їх. У центрі уваги поета (вірші “Темне небо жорстоко катує”, “Суд”, “Брати”, “Комуніст”) – проблеми морального характеру, вірність високим ідеалам, перевірка духовної цінності особистості умовами, що потребують граничного напруження сил, самопожертви. У поетичних творах Василя Бондаря звучить ідея високого обов'язку молоді перед пам'яттю батьків, які загинули захищаючи Батьківщину, поет пише про спадкоємність поколінь.

Творам Василя Бондаря про війну властива автобіографічна сюжетність. Звідси – переконливість зображуваного, правдива щирість, схвильованість поетичного голосу, які непідробною силою таланту передаються й читачам. Від твору до твору наповнюється душевний багаж головних героїв найвищими цінностями. Василь Бондар на правдиво виписаних долях розкрив найвищу людяність героїзму простої людини.

Так, умовно поетичні твори Василя Бондаря можна поділити на три групи: поезії про війну, спогади про дитячі роки, інтимні мініатюри. За життя Василь Бондар створив такі збірки поезій: “Маки на дроту” – 1959 р., “Зоре моя непогасна” – 1960 р., “Сонце над хмарами” – 1963 р., “Пам'ять і мрія” – 1967 р., “Рідні пороги” – 1968 р., “Ми ідемо далі” – 1970 р.

У теоретико-концептуальному контексті висвітлення проблеми пам'яті (спогади, відчуття та переживання письменника) ґрунтується на базі синергетичного розуміння інформації, яку залишає по собі письменник, і того, як вона сприймається іншими. Як відомо, синерген – онтологічно завершений життєвий, автобіографічний час. Це – життєво-творчий світ письменника, завершений у певний часо-просторовий, історично-визначений доленосний момент. Це – все коло життєвих вражень митця слова: світосприйняття, світопочуття та світовираження, вся розмаїтість порухів думки, імпульсів, асоціацій, логічно вивержений у його естетичній концепції світу й людини цілісно виражених у творчості; енергетичний потенціал творчої особистості, виражений в образній формі. Одночасно це – світ героїв, що репрезентують вічне, нетлінне, загальнолюдське, виражене в поетичних формах, тобто являють ідеал в образному втіленні автора. Синерген – багатомірний, поліаспектний вимір, універсальний засіб проникнення в сутність виробленого митцем художнього слова [8, с. 19].

Збірка поетичних творів Василя Бондаря “Маки на дроту” (1959 р.) є однією з тих, що свідчить про воєнні спогади юнацьких років письменника. Подолавши гіркоту суму й розчарувань, безжально оцінивши власні помилки й

віддавши належне пам'яті героїв; поетична думка з усією пристрасною звертається до теперішнього і – майбутнього. Ніби по-новому осмислюються віковічні цінності поезій, що були затьмарені, знецінені нещирістю й фальшю; ніби з новою силою усвідомлює ліричний герой свої незмірні можливості, бачить усі багатства землі.

У вірші “Пам'ять” Василь Бондар згадує часи, коли гнали колону невільників в концтабір Дахау, причому автор наголошує на тому, що в своєму серці він збереже пам'ять про ті місця, де був сам та бачив все на власні очі:

Збережу, Німеччино, про тебе

Пам'ять до своїх останніх днів.

... Пропливало тонкосльозе небо

Над колючим повистом дротів,

А ми бігли. Падали. Щоб знову

Мчати далі. Потім впасти знов... [2, с. 33-34].

Своє творче кредо Василь Бондар сформулював саме в поетичній збірці “Ми ідемо далі”. Збірка складається із 5 циклів, які відрізняються між собою ідейно-тематичним змістом: “Під крилом революції”, “Пам'ять і мрія”, “Люди живуть”, “Ходжу, як пісня непочата”, “Листя” та ін.

У автобіографічних творах письменника важливою є роль засобів, що створюють суб'єктивність викладу. Великого значення набувають часові зміщення, що встановлюють план безпосереднього спостерігача-очевидця і учасника подій минулого, затверджується принцип асоціативного зчеплення епізодів, сцен, що відтворюють переривисті спогади оповідача. Загальною ознакою всіх творів мемуаристики, як відомо, є спогади [6, с. 114].

Значення спогадів як історичних джерел полягає в тому, що пам'ять здатна зберігати такі сторони фактів, подій і явищ, які не можуть знайти своє відображення ні в яких інших джерелах. Специфічна особливість пам'яті як форми віддзеркалення дійсності полягає в тому, що вона відтворює безпосередні враження про факти і процеси дійсності в тому вигляді, в якому вони збереглися до часу написання спогадів. Якщо документальні матеріали звичайно дають опосередковане віддзеркалення дійсності, то спогади – це безпосередні враження учасника подій. Спогади можуть бути єдиним свідоцтвом ніде більш не зафіксованих фактів.

Спогади Василя Бондаря відтворюють душевний світ і переживання автора, дозволяють відчутти “колорит епохи”, специфіку обстановки, відносин і настроїв того часу. Спогади письменника дають, як правило, детальний виклад подій, часто підкреслюють окремі, дуже дрібні, але з точки зору автора важливі особливості фактів.

Безумовно, достовірність джерела залежить не тільки від особливостей пам'яті, уваги, типу сприйняття, характеру і умов роботи над мемуарним твором, але і найбільшою мірою від особистої зацікавленості, пристрасностей політичних поглядів, емоційної спрямованості, світоглядних орієнтирів особи автора, тобто від типу його менталітету.

У творчості Василя Бондаря, починаючи вже з першої поетичної збірки (“Маки на дроту”), дуже виразною є громадянська пристрасність, непримиренність до проявів земної ницості і зла. Поет особливо нещадний до себе, міра історичної правди для нього є мірою життєспроможності художньої літератури. Він осягає сьогоднішній день в житті нації, країни, у контексті її історії. Причому осмислюється й переосмислюється і сам історичний контекст. У поетичних творах Василя Бондаря помітне прагнення до оригінальної інтерпретації певної думки; немає примітивної легкості тощо [2].

Отже, в основі мемуарної прози лежить пам’ять, оскільки вона відтворює безпосереднє враження про факти і процесах дійсності в тому вигляді, в якому вони збереглися до часу написання мемуарного твору. Василь Бондар належить до того письменницького покоління, чия пам’ять напоєна і особистими враженнями, і болючою, трагічною народною пам’яттю про війну, про канцтабори. Творчість письменника впродовж багатьох років живилася насамперед особисто пережитим і пізнаним, вона демонструє високий рівень художнього втілення української народної філософії, проявленої за допомогою оригінальних художніх образів та конструкцій. Останні засвідчують високий рівень художнього насичення, а саме внутрішньої підпорядкованості світу та його відповідності майбутньому образу, на рівні емоційно-чутливого наповнення твору. Про страшні речі Василь Бондар пише просто, стримано, але ніде не губить життєвої конкретики; уверджує любов до рідної землі, оспівує духовну велич людини тощо.

Література:

1. Багмут І. Пошуки, здобутки, поразки / І. Багмут // Прапор. – 1970. – № 6. – С. 52.
2. Бондар В. Маки на дроту : [поезії] / В. Бондар. – Харків, 1959. – 87 с.
3. Бондар В. Ми йдемо далі : [поезії] / В. Бондар. – Харків, 1967. – С. 19.
4. Брюгген В. Дар чесного серця (про поетичні новинки 1963 р.) / В. Брюгген // Прапор. – 1964. – № 5. – С. 69.
5. Брюгген В. Письменник і час / В. Брюгген // Вітчизна. – 1997. – № 11. – С. 181–187.
6. Гельфандбейн Г. Нотатки про композицію ліричного вірша / Г. Гельфандбейн // Прапор. – 1959. – № 4. – С. 114.
7. Ільницький М. Поезія останнього десятиріччя : Традиції і новаторство / М. Ільницький // Радянське літературознавство. – 1983. – №2. – С.8.
8. Ільницький М. У вимірах часу / М. Ільницький. – К., 1988. – С. 19. – (Літературно-критичні статті).
9. Літературна Харківщина : довідник / [за заг. ред. М.Ф. Гетьманця]. – Х. : Майдан, 1995. – С. 68.
10. Муратов І. Турнір літоб’єднань / І. Муратов // Прапор. – 1963. – № 1. – С. 33.
11. Новиченко Л. Из потока 1960-го ... / Л. Новиченко // Дружба народів. – 1960. – № 11. – С. 18-24.

12. Черченко Н. Головна тема радянської літератури / Н. Черченко // Прапор, 1980. – № 11. – С. 118.
13. Шаповал М. Слово про двох поетів / М. Шаповал // Прапор. – 1970. – № 10. – С. 16 – 17.

Анотація

Тетяна Шарова Категорія пам'яті в мемуарних творах Василя Бондаря.

У статті зосереджується увага на з'ясуванні категорії пам'яті як головної ознаки мемуарної творчості Василя Бондаря, визначається об'єктивне уявлення письменника про світоглядні цінності, художньо-естетичні уподобання, творчу індивідуальність тощо.

Ключові слова: мемуари, спогад, категорія пам'яті, автобіографічні твори, категорія часу, поетика, світоглядний пошук, індивідуальний стиль.

Аннотация

Шарова Татьяна Категория памяти в мемуарных произведениях Василия Бондаря.

В статье сосредоточивается внимание на выяснении категории памяти как главного признака мемуарного творчества Василия Бондаря, определяется объективное представление писателя о мировоззренческих ценностях, художественно-эстетических вкусах, творческой индивидуальности и тому подобное.

Ключевые слова: мемуары, воспоминание, категория памяти, категория времени, поэтика, мировоззренческий поиск, индивидуальный стиль.

Summary

Sharova Tatiana The category of memory in memoirs works of Vasiliy Bondar.

In the article attention is concentrated on finding out of category of memory as main sign of memoir creation of Vasiliy Bondar, the objective picture of writer concerns of world views values, artistically-aesthetic tastes, creative individuality and others like that.

Key words: memoirs, flashback, category of memory, category of time, poetics, world view search, individual style.

Стаття прорецензована та рекомендована до друку Г.І. Атрошенко – кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.